

СЕМАНТИКА ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ**Кривенко С.***здобувачка кафедри теорії та історії політичної науки**Львівського національного університету ім. Івана Франка*

Досліджується змістове навантаження вербальної комунікації в суспільстві, що здійснюється публічно та має владно-політичний підтекст. Ми розглядаємо семантичну структуру дискурсу, що передбачає наявність означника, означуваного та знака на рівні слова, речення та твору загалом. Описуємо різницю між демократичним та недемократичним режимами на рівні контексту (який проявляється в моральній та формальній площинах), повідомлення, адресанта та адресата.

В исследовании мы рассматриваем смысловую нагрузку вербальной коммуникации в обществе, которая осуществляется публично и содержит властно-политический подтекст. Мы рассматриваем семантическую структуру дискурса, которая предполагает наличие означающего, означаемого и знака на уровне слова, предложения и сочинения в целом. Описываем разницу между демократическим и недемократическим режимами на уровне контекста (который проявляется в моральной и формальной сферах), сообщения, адресата и адресанта.

The research covers the meaning of verbal communication in the society, being public and having authoritative and political subtext. The paper views the semantic structure of discourse involving a signifier, a signified and a sign at the levels of word, sentence and work in general. The paper describes the difference between democratic and non-democratic regimes at the level of context (expressed in the moral and formal planes), message, addresser and addressee.

Ключові слова: політичний дискурс, семантична структура політичного дискурсу, знак, демократичний дискурс, недемократичний дискурс, риторика.

В дослідженні ми розуміємо «семантику політичного дискурсу» як смислове, конотаційне наповнення публічного вираження політичної мовної практики, що відображається в розрізненні первинного та інтерпретаційного тексту. Вона здійснюється владними акторами та характеризується використанням в інтересах окремих осіб чи класу владної функції мови, яку визначає відповідна ментальність, що ідеологічно укорінена та історично зумовлена.

Актуальність дослідження зумовлена історичною зміною «контролю тіла» на «контроль духу», що є основою для пропаганди та маніпуляції свідомістю. Ернст Кассіер пише, що політик – це священик нової загадкової релігії. Таке розуміння призначення політика створює необхідність для нього діяти як «*homo magus*» (людину магічну) та «*homo faber*» (людину-творця) [6, 212]. Тобто, він «причаровує», щоб отримати цілком реальну владу.

Політичний дискурс ми розділили на наступні елементи: адресант (той, що говорить) – повідомлення (те, що говорять) – адресат (той, хто слухає) – контекст, в який вписана сукупність комунікативної практики.

Контекст – це культурні особливості населення, політичний режим, безпосередні умови мовлення.

Адресант – той, хто доносить інформацію до певного кола осіб. Це можуть бути політичні лідери чи діячі, які виступають на публіку, ЗМІ, політичні аналітики та інші особи чи організації. Але семантично значення адресанта доволі символічне. Нас не цікавить, хто говорить, скільки йому років, його захоплення та недоліки. Здебільшого автор проявляється в творі на рівні стилю та жанру, його основною метою з самого початку є не розкриття власної суті, а задіяння слухача.

Адресат (Зразковий Читач для Умберто Еко) – це текстуально встановлена низка щасливих умов, з якими зустрічаємося, щоб повністю активізувати макрокомунікативний акт, яким є текст [4; 34].

Ми поділили політичні повідомлення на елементи за масштабом: слово, словосполучення (речення) та твір. Кожен з цих елементів можна розглянути з денотативного та конотативного ракурсу. Детонація – посилення на навколишній світ, буквальне значення символу. Згідно з У. Еко, конотація є додатковим значенням, яке можливе лише в свідомості людини [17; 33]. Конотації характерні емотивність, експресивність та оцінність.

З огляду на конотативну природу, політичний дискурс можна трактувати як міф (інформації, яка будь-яким чином перекручує дійсність), а в кожному елементі можна виділити означник, означуване та знак [3]. Означник – це форма, в якій подається певне поняття, означуване – це те, що ми розуміємо під ним, а знак – це результат асоціації першого з другим. Знак в свою чергу викликає інтерпретант.

Стосовно означуваного та означника, знак може знаходитися в трьох видах відношення: причини і наслідку, суміжності (в риторичі таке співвідношення називається метонімією); частини-цілого (синецдоха) [16; 160].

Слово є смисловою одиницею, яка сама по собі володіє одним значенням, та, при вписуванні його в різний контекст, може змінюватися. Так Ернст Кассіер, досліджуючи мову Третього рейху

робить наголос на тому, що «Словник нацистської німецької мови», що було видано за часів Гітлера, виявилось неможливо перекласти на англійську мову.

На рівні речень вживаються вже складніші семантичні структури метафор, порівнянь, гіпербол, протиставлення. Речення за своїм денотатом може бути правдиве або брехливе [13].

Твір – це така одиниця політичного дискурсу, яка, використовуючи слова та словосполучення, є носієм окремих смислів. Умберто Еко вважає, що текст твору потрібно досліджувати на десятих рівнях, серед яких для політичного твору основними, на нашу думку, є:

1. Коди та субкоди. На цьому рівні потрібно розуміти основні слова, які вживаються в творі, щоб могли співставити їхнє значення з контекстом висловлювання.

2. Обставини висловлювання.

3. Тип вираження: в політиці ми маємо справу з лінійним виявом тексту, тобто граматичні та стилістичні форми є послідовними і, зазвичай, поступово впливають одна з одної.

4. Дискурсивні структури (тема та ізопогія). Саме на цьому рівні відбувається викриття семантичного значення твору. Тут постає проблема розмежування теми та ізопогії. Тема може проявлятися у вигляді частого повторення якогось слова чи словосполучення. Для прикладу можна назвати знамениту промову Мартіна Лютера Кінга «Я маю мрію», в якій ця фраза («I have a dream») повторюється протягом всього тексту і передає настрій мовця.

5. Фабула та сюжет. Фабула – це основний матеріал оповідання, логіка дій, впорядкований у часі розвиток подій, а сюжет – це сам розказане оповідання зі всіма вступами та відхиленнями [4; 50].

6. Ролі. Тут важливо звернути увагу на головних дійових осіб. Для прикладу, «Я» — в промові Мартіна Лютера Кінга, «соціал-націоналісти» в промовах Гітлера.

7. Ідеологічні структури, місце в структурі світів цінностей. В політичних виступах (як і в проповідях) завжди присутнє посилання до ідеологічних цінностей. Тобто, там присутні ідеї «добре-погане», «позитивне-негативне», «істинне-хибне», «природа-культура» [4; 50]. Завуальоване апелювання до таких дихотомій є аргументацією, чому читач повинен стати прибічником визначеної ідеології, яку пропагує політичний твір. Тут проявляється оціночний елемент конотації.

8. Часовість [4; 165]. Часовість є важливим елементом політичного тексту. Час як структура – можлива, — пише У. Еко. – це насправді проблема нашого руху в майбутнє, коли маємо позаду себе минуле, — чи це минуле ми будемо розглядати як перешкоду для нашої свободи планувати (планування, яке обов'язково змушує нас вибрати того, ким ми були), чи розумітимемо його як основу нових можливостей, а отже, можливостей зберігання та зміни того, що вже було в певних межах свободи й завжди в умовах політичних процесів [4; 165].

Контекст семантики політичного дискурсу проявляється на рівні політичного режиму в таких площинах:

- Формальна;
- Моральна.

Анатолій Карась, досліджуючи творчість Артура Шопенгауера, доходить висновку, що людським життям керують дві основні здатності: егоїзм та співчуття [5]. Егоїзм є природою людини, він є проявом світової волі в тому, що людина прагне протистояти світові задля власного виживання. На противагу цій рисі, співчуття є безкорисливим вмінням особисто переживати страждання інших людей. «Егоїзм спільноти» потребує жорсткого контролю з боку держави, а співчуття, піднесене на вищий рівень, породжує потребу особистого захисту та захисту інших людей. «Власне співчуття є такою формою взаємодії, при якій задіюються емоції, і це призводить до бажання комусь розказати про події, що сталися. А це в свою чергу зумовлює відповідну модель поведінки» [5]. Отже, демократичний режим прагне узаконити співчуття, тоді як тоталітарні держави знаходять свою опору на вродженому егоїзмі людини.

Ханна Арендт пише, що тоталітарні режими в Німеччині та в Радянському Союзі були побудовані не на моралі, а на її запереченні. «У привабливості зла та злочину для менталітету черні немає нічого нового. Завжди було істиною, що юрба зустрине «акти насильства захопленням зауваженням: може, цей підло, проте спритно» [2; 356].

Формальна площина семантики політичного дискурсу визначається особливостями мови спілкування політичного режиму – демократичного чи недемократичного, – його усталеними звичаями та механізмами комунікації. Моральна ж є тією психологічною опорою режиму, що забезпечує йому необхідний рівень легітимності, враховуючи якість політичної культури, цінності тих, хто не є при владі.

До формальних ознак семантики політичного дискурсу відповідного режиму належать: мова політики, стиль викладу, рівні риторики, на яких здійснюється комунікація в суспільстві, та статус мови, що проявляється в її прагненні до динаміки чи статичності.

Семантика демократичного та тоталітарного дискурсів проявляється на рівні риторики. Поль Рікер виділяє три рівні риторики в демократичному режимі: конфліктний рівень політичної дискусії; рівень дискусій про наміри «доброго» уряду; рівень цінностей, де «добрий» уряд співвідноситься з «добрим життям» [12; 174]. Для тоталітарного режиму рівень риторики притаманний лише на

другому рівні (обґрунтування переваг наявного уряду в даній країні): тоталітарний режим не може дозволити собі таку розкіш, як роздуми людини стосовно свого призначення.

Річард Андерсон відстоює думку, що головною ознакою демократичного режиму є ведення політики мовою простого населення, мовою більшості. Він пише, що в недемократичних режимах політики, перш за все, вводили певну «заплутаність», в їхніх виступах семантичні елементи робили подвоєними або підкресленими, проте цілковито заради стилю, щоб розрізнити елітну мову від повсякденного мовлення [1; 41]. Науковець підкреслює історичність такого досвіду, коли ще в Середньовіччі лицарі та аристократи мали свою манеру говорити, що було ознакою елітності.

Така думка перегукується і з доробком Поля Лафарга, який досліджував історію французької мови до та після Революції 1798 року. Дослідження проводилося на основі аналізу Словника, який в той час видавала Академія. У свій Словник його укладники до 1798 р. вносили ті слова, якими мали б користуватися дворяни. «Мова дворян, так само як і ввічливість їх поведінки, церемонний етикет і навіть манера їсти і поводитися за столом точно стіною відгородила їх від інших класів» [9; 21]. У XVIII ст. вважали, що мову належить законсервувати, бо вона досягнула своєї досконалості, Академія ж стала зборами жерців, що мусять охороняти її культ. І коли 1798 року виходить п'ята редакція Словника, то починається хвиля протестів проти «засмічення мови».

Ці слова підтверджують думку, що та країна, де мова більшості зазнає утисків, не може бути демократичною, оскільки не визнає рівності населення, і намагається запобігти будь-яким змінам у відносинах «аристократ – третій клас».

Лев Троцький в своєму слові на похороні в Сухумі 23 березня 1925 року каже наступні слова: «Біда, якщо пролетаріат і селянство починають говорити на різних мовах. Удвічі більша біда, якщо різні політичні мови збігаються з різними національними мовами. Тоді висувається небезпека вавилонського збіговиська!» [15]. Це підтверджує тезу Р. Андерсона, що для недемократичного режиму не притаманний плюралізм мови, адже це може призвести до її неоднакового розуміння, але одна мова в усіх сферах є запорукою для успішності поширення відповідної ідеології. Висновок: панівна мова – це мова правлячого класу.

Отже, прийняття мови в її динамічності, а не статиці – є ознакою демократичності, оскільки різні модифікації слів не трактують як відхилення від «правильної мови».

Проаналізувавши виступи представників демократичного та недемократичного режимів, ми дійшли наступних висновків. Демократичний режим більше оперує словами, що мають абстрактне значення («творчість», «істина»), тоді як тоталітарний режим намагається надати абстрактного значення словам, що не є такими за своєю суттю. Прикладом є «розбудова», «виховання», «школа» в Радянському Союзі. «Школа» ж в радянський час — ключова для сталінізму метафора, що застосовується у всіх сферах життя, характерний виражений дидактичний характер свят, взагалі повчальний характер пропаганди та її візуальних образів і символів [10]. Л. Троцький вживає метафори «механік біля партійного мотору», «політичний урок» [15], і в цьому видно дух «школи», що попри те наповнений ноткою жорстокості та покарання.

Таку ж суть можна помітити і на прикладі слова «свобода». Так свобода для М. Л. Кінга протиставляється ненависті та гіркоті: «Не дозволяймо собі втамовувати жагу свободи п'ючи гіркоту і ненависть» [7]. Для тоталітарних лідерів характерне дещо «приземленіше» розуміння «свободи». Це ми можемо простежити в промові Й. Сталіна на прикладі фрази: «за свободу проти поневолення і загрози поневолення [з боку нацистської Німеччини]» [14]; у війсьній промові Б. Муссоліні: «[народ] не може бути вільний, якщо не має вільного виходу до Океану» [11].

Для демократичного режиму адресатом здебільшого виступає народ. Під народом ми маємо на увазі таку сукупність індивідів, яка керується традицією, має спільну історію та мову. Це в основному ті, хто не зорієнтований на кардинальні зміни умов власного існування, ті, хто задоволений своїм становищем.

Для недемократичного режиму основним адресатом є маси. Х. Арендт підкреслює відсутність історичної та культурної спадкоємності в мас (юрби) на противагу «народові». Тоталітарний режим, особливо на початку власного становлення, звертається до тих, хто хоче змінити своє становище в суспільстві.

Ідейним джерелом тоталітарних режимів, на думку Х. Арендт, є формальна, публічна відмова від двозначності, лицемірства, подвійних моральних стандартів. Еліта 20-их років XX ст. вирішила підтримувати тоталітарні рухи, щоб «шокувати суспільство іронічним перебільшенням його власного поведіння» [2; 384]. І цьому «юрба аплодувала, тому що сприймала слова буквально; буржуазія – тому, що так довго дурила себе власним лицемірством, що встигла втомитися...; еліта – тому, що вбачала в зриванні покривів лицемірства чудову розвагу» [2; 385]. Так пише Х. Арендт про реакцію публіки на пресу Брехта, лейтмотивом якої стало «Спочатку їжа, потім – мораль».

І в наступній історії тоталітаризму ми бачимо іронію. Двозначність та «подвійна мораль» сьогодні – основа політичної мови демократичних режимів. Це проявляється в «політичній коректності», в зміні національних законодавств, що передбачають відповідальність за вживання слів, які можна потрактувати як образу расистського та ін. характеру. Така ситуація сьогодні, на нашу думку, створює сприятливі умови для поширенню тоталітарних рухів, яким притаманна

«незборима спокуса позірної претензії на стирання межі між приватним і громадським життям і відновлення містично-іраціональної цілісності людини» [2; 385].

Як ми писали вище, автор твору проявляються на рівні стилю. Х. Арендт пише, що для тоталітаризму характерним жанром мови є «мова пророчої науковості», що втратила свою історичність, призначення, сенс і повністю віддається на розпорядження режимові, що єдиний стає відповідальний за її долю. «Ми влаштуємо життя за вироком генетики», — говорили нацисти, так само, які більшовики переконували своїх послідовників, що економічні сили мають силу вироку історії» [2; 400].

«У чому, товариші, зміст і завдання людської культури? У тому, щоб забезпечити людині перемогу над ворожими силами природи, в тому, щоб людину, яка була рабом стихій, рабом холоду, голоду, хвороб, зробити паном і володарем всіх сил природи» [15], — прорікає Лев Троцький.

Якщо в недемократичному режимі стиль дискурсу має характер пророчої науковості, то певна науковість характерна й для демократичного режиму. Тільки в ньому всі ми можемо бути своєрідними вченими, які ведуть суперечку про істину. Немає пророцтва, немає єдиного визнаного правильним джерела інформації. «Це [науковість], звичайно, не означає, що демократичні громадяни повинні практикуватися в якійсь особливій науці — в держуправлінні, економіці або грі на кіфарі. Навпаки, сама соціальна та політична комунікація подається так, ніби вона вже наука. А не «по науці» [8], — вважає російський науковець Кралечкін Дмитрій.

Отже, науковість – той стиль політичного дискурсу, який використовують для переконання великої кількості людей в певних політичних поглядах. В одних режимах – це науковість «канонізована», в інших – це науковість «творча», науковість, що, хоча й залишає простір для контраргументів, все ж служить відповідній політичній силі.

Але владна функція політичного дискурсу не означає те, що він є владою. Сама влада здійснюється за межами політичного дискурсу, що є публічним за своєю суттю. Значущі рішення ж приймаються без участі більшості в будь-якій країні. Але політичний дискурс є опорою для влади, її гарантією, функцією, її загрозою. Контроль публічного дискурсу є основним завданням політиків, за яких умов вони б не реалізовували свої повноваження.

Література:

1. Андерсон Р. Дискурсивне походження диктатури і демократії / Пер. з англ. А. Карась // Універсум. Журнал політології, футурології, економіки, науки та культури. - 2003. - № 7-10;
2. Арендт Ханна. Джерела тоталітаризму / пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2002. – 539 с.;
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика: Миф сегодня. [електронне джерело]: <http://lib.ru/CULTURE/BART/barthes.txt> - М.: Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1994. Сс. 72-130;
4. Еко У. Роль читача. Дослідження з семиотики текстів/ пер. З англ. М. Гірняк. – Львів: Літопис, 2004. – 382 с.;
5. Карась Анатолій. Апорія егоїстичної і моральної мотивації поведінки у призмі семиотичної інтерпретації//Двадцять третя наукова сесія наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка (27.02 – 31.03.2012). – Львів, 30.03.2012, - ст. 25;
6. Кассирер Эрнст. Техника современных политических мифов // Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / авт.-упорядн.: В. П. Андрущенко (кер) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т.III. – 407 с. – ISBN 966-7999-62-9;
7. Кінг Мартін Лютер. Я маю мрію. [електронний ресурс]: <http://tinyurl.com/bq955dl>;
8. Кралечкін Дмитрій. Хозяйство дискурса. [електронний ресурс]: <http://www.russ.ru/pole/Hozyajstvo-diskursa>. - Русский журнал, 29.03.12;
9. Лафарг Поль. Язык и революция. Французский язык до и после революции (очерки происхождения современной буржуазии)/Перевод с французского Т. Фалькович и Е. Шишмаревой. – Москва-Ленинград: «Academia», 1930.;
10. Медушевский Андрей. Сталинизм как модель. Обзорение издательского проекта «РОССПЭН» «История сталинизма». [електронне джерело]: <http://tinyurl.com/смс7dx8>. - Вестник Европы. The Herald of Europe. Журнал европейской культуры, № 30, 2011;
11. Муссолини Бенито. Время бесповоротных решений [електронний ресурс]: <http://tinyurl.com/c86movj>. - // Пер. с итал. Николая Храмова. – Контур, 11.06.2011;
12. Пікер Поль. Навколо політики / упорядк. Костянтин Сігов – К.: «Дух і літера», 1995.– 334 с.- ISBN 5-87534023-1;
13. Руднев Вадим. Словарь культуры XX века. // Знак [електронний ресурс]: <http://tinyurl.com/c5zaqzy>;
14. Сталин И.В. Товарищи! Граждане! Братья и сестры! Бойцы нашей армии и флота!!! Выступление по радио. [електронний ресурс]: <http://tinyurl.com/bofz8ht> . - 3 липня 1941;

15.Троцкий Л. Памяти Мясникова, Могилевского и Атарбекова: Речь на траурном заседании в Сухуми 23 марта 1925 г. [электронный ресурс]: <http://tinyurl.com/d63o7cp>. - «Правда» № 73, 31 березня 1925 р.;

16.Флад К. Политический миф. Теоретическое исследование / пер. с англ. А. Георгиева. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 263 с.;

17.Эко У. «Отсутствующая структура. Введение в семиологию»\ Пер. А. Г. Погоняйло, В. Г. Резник. — ТОО ТК «Петрополис», 1998. — 252 с.